

VOLT-E NÁLUNK FENNTARTHATÓ NÖVEKEDÉS?

SOÓS KÁROLY ATTILA

Antal László:

Fenntartható-e a fenntartható növekedés?

Az átmeneti gazdaságok tapasztalatai

Közgazdasági Szemle Alapítvány, Budapest,

2004. 435 old., 2500 Ft

Mi, magyar reformközgazdászok az 1970-es évek elején lettünk pesszimisták, és csak egy negyed századdal később, a Bokros-csomag látható sikere nyomán vettük észre egymáson az optimizmus első jeleit. Antal László – akinek oroszlán-része volt a kérdéses intézkedéssorozat kidolgozásában – az akkoriban kibontakozó (kis túlzással) közgazdász-eufóriában kezdett hozzá egy könyv megírásához arról, hogy súlyos küszködés után megérkezünk: rátértünk egy fenntartható növekedési pályára, amelyet már nem is fogunk elhagyni. Nem lesz több önfeledt pénzosztogatás, se olefinprogramra, se az adóbevételek által adott kereteket szétfeszítő szociális kiadásokra, se a termelékenység növekedését meghaladó béremelések állami kikényszerítésére. Nem lesz, mert megtanultuk, hogy az ilyesmit restriktív dráma követi, és végül mindenki rosszul jár (kivéve a külföldi hitelezőket, akik a zúrzavarban a megnövekedett kockázat miatt magasabb kamatokat számítanak fel nekünk, mi meg végül összeszedjük magunkat, a kockázat eltűnik, és a tartozást a magasabb kamatokkal együtt megfizetjük).

Antal (és mások) optimizmusát táplálta az Orbán-kormány első két és fél éve is. Hiszen ez a kormány a Bokros-csomag mínusz egyszerűségként határozta ugyan meg magát, és néhány csekély költségvetési kihatással járó intézkedését a csomag eltörlése gyanánt ünnepelte, azonban (2001 előtt) esze ágában sem volt fellazítani az örökül kapott, akkor már restriktívnek nem mondható, de az egyensúlyra kényesen vigyázó gazdaságpolitika kereteit. (Itt-ott még szigorított is rajtuk.)

Később azonban megváltoztak a dolgok. A fiskális lazítás 2001-ben még csak körülbelül akkora volt, amekkorát a hirtelen romló külföldi konjunktúra sokk-jának tompítása ésszerűen megkövetelt. 2002-ben viszont a távozó kormány már úgy látta, hogy a határ a csillagos ég, az új kormány pedig ezzel egyetértett, de az eget magasabbnak gondolta. Ez az eufória (a 2001-es, a GDP 1,7 százaléka rúgó államháztartási egyensúlyrontásra 2002-ben rátett további 4,3 százalék

[390. old.] véget vetett a közgazdász-eufóriának, s Antal könyvének kesernyés hangulatú címe *Fenntartható-e a fenntartható gazdasági növekedés?* lett. Mint írja, „(t)évedtem: a [hosszú ideig zokon veendő figyelmeztetésnek remélt – S. K. A.] válság emléke meglepően rövid idő alatt kitörlődött, és adta át újra a helyét a gyors felzárkózásba és a gazdaságpolitika csodatevő akaraterejébe vetett magabiztos hitnek” (43. old.).

Mindenesetre, ha a döntéshozók félredobták is a fenntartható fejlődést, a könyvet róla meg kellett írni, hiszen ahhoz előbb-utóbb vissza lehet és kell majd térni. A fenntartható fejlődés a makrogazdasági tervezés egyik „egyenletrendszere” – ez a szerző szóhasználatára –, amelyet tanulmányozni, fejleszteni, hirdetni kell, hogy a gyakorlat visszatérhessen az alkalmazásához. A fenntartható növekedés térhódítása „a gazdaságpolitika szuverenitásának korlátait tudatosító és a makroszintű döntéshozókat is pénzügyi feyelemre kényszerítő átalakulás”, amely iránt az igényt a globalizáció, az európai integráció, az innováció alapú fejlődés, a térségünkben bekövetkező piacgazdasági átalakulás, valamint, hozzájuk kapcsolódva, az állam szerepének átalakulása és a pénzügyi közvetítés mélyülése teremti meg (20. old.). Ez a magyarázat nem igazán strukturált – nem különül el benne a világméretű általános és a régiókra specifikus, az utalás az állam szerepének változására pedig alighanem körben forgó –, de a pénzügyi közvetítés mélyülése és a gazdasági (binnen a pénz- és tőkepiaci) nyitottság növekedése valóban fokozottan veszélyessé teszi a voluntarista gazdasági-pénzügyi politikát, és pedig gyakorta más országokra nézve is. Így – mutat rá a szerző – különféle nemzetközi (IMF) és nemzetek feletti intézmények (Európai Unió) is töreksenek az egyes országok gazdaságpolitikáját a fenntarthatóság keretei között tartani.

A fenntartható növekedés több mint új jelszó, és megfoghatóbb, mint az egyensúlyi növekedés, amennyiben „felismerhetővé teszi olyan kritériumok gyakorlatilag is mérhető kritikus értékeit [kiemelés az eredetiben – S. K. A.], amelyek az államháztartás egyensúlyi pozíciójára és az államadósság színvonalára, a külső egyensúly hiányára és a külső adósság állományára, a hazai valuta külső versenyképességet még nem gyengítő reálfelértékelődésére, ezáltal áttelesen a reális dezinflációs pályára vonatkoznak” (20. old.).

Így a hosszú távú stabilitás elvont követelménye kezelhető hüvelykujjszabályokká válik a csak néhány éves időintervallumot átlátni képes pénzügyi tervezés

számára, noha természetesen a gazdaságpolitikának számos eleme nem érinti az általános egyensúlyi viszonyokat, s így velük kapcsolatban a fenntartható növekedés követelményrendszerének nincs mondanivalója. (Az ökológiai szempontú fenntarthatósággal, a regionális különbségek fenntarthatóságával pedig a könyv nem foglalkozik.)

A hipotéziseknek nevezett, de inkább bevezető jellegű I. fejezet után a könyv II. fejezete azt az utat elemzi, amelyet hazánk a szocialista tervgazdaság romjaitól a fenntartható fejlődés kialakulásáig megtett. Az elemzés és általában a könyv egyik erőssége az, hogy a magyar problémákat, folyamatokat regionális kontextusba helyezi. A régiót az EU-hoz nemrégiben csatlakozó nyolc volt szocialista ország jelenti, de gyakoriak az utalások az (egyre kevesebb hasonló, egyre több eltérő jellegzetességgel rendelkező) FÁK-országokra, főleg Oroszországra is. Az összehasonlító elemzés makrogazdasági adatokra és a közgazdasági elemző irodalomra épül.

Az átmenet első évtizedének néhány adatot Antal félrevezetőnek tartja. Az állami újraelosztás terjedelme, a költségvetés hiánya keveset mond akkor, amikor a bankrendszer fiskális szerepet játszik, az adók erősen differenciáltak stb. A munkanélküliségi százalékok lehetnek alacsonyok azért, mert jól működik a gazdaság, de az adott időszakban inkább ott voltak azok, ahol lassú volt a vállalati szektor reformja. A magánszektor súlyát (Csehországban és a FÁK-országokban) látványosan növelték a később székelynek bizonyuló (kuponos) privatizációs módszerek.

Az átalakulás kezdetén felgyorsuló infláció lassulása azonban (noha rövidebb időszakokban még gyorsíthaták például a folyó fizetési mérleg javítása érdekében) hosszabb távon mutatta az előrehaladást; igaz, paradox hatásokról is ki volt téve. Az, hogy nálunk – és csak nálunk – nem volt mellbevágó, évi 100 százalékos feletti árszintemelkedés, inkább nehezítette, mintsem könnyítette az infláció radikális letörését, mert emiatt az antiinflációs szigor társadalmi támogatása korlátozottabb

volt. És a folyó fizetési mérleg javulása, kilengéseinek csökkenése is fontos jel volt – Magyarországon, mert a többi visegrádi országban ennek részben az ellenkezője (romló tendencia nem, de a kilengések növekedése) volt megfigyelhető. Magyarországnak a kilencvenes évek közepétől javuló teljesítménye, stabilitása megmutatkozott a reáلكamatok jelentős csökkenésében, amelyek akkortájt Cseh- és Lengyelországban (a nálunk már rendbe jövő bankrendszer válságának ottani „be-

erése” és hasonló okok miatt) jelentősen növekedtek. Az orosz válság hatására azonban hamarosan mi is „utolértük” az ő reáلكamat szintjüket. Ez mutatja, hogy a magyar gazdaság, noha már fenntartható pályára állt, nyitottsága, viszonylag magas külföldi és államadóssága folytán sebezhető maradt.

Összességében a kilencvenes évek első felében még nem volt igazán markáns különbség a (később) az EU-hoz csatlakozó és a FÁK-országok gazdasági folyamatai között: itt is, ott is csökkent vagy stagnált a kibocsátás, és a belföldi felhasználás visszaesését romló külső egyensúly tompította. Az utak az évtized közepén váltak ketté: az EU-hoz csatlakozó országokban, ahol gyökeres intézményi reformok folytak, megindult a növekedés (a beruházásokban is), sikeresen, széles fronton és intenzíven kapcsolódtak be a nemzetközi

(főleg az európai) munkamegosztásba, javult a külső egyensúlyi pozíciójuk, és az évtized végére (a nehezebb helyzetből indult balti országok kivételével) ismét elérték a GDP korábbi csúcserősségét. A két időszak közötti különbség különösen jól kimutatható nálunk, ahol a gazdaságpolitikai fordulópont (Bokros-csomag) és a két időszak közötti határvonal 1995-ben találkozott. A magyar növekedés valamivel később indult el, mint a cseh és a lengyel, de később (amazoktól eltérően) nem tartotta visszaesés, és összteljesítménye 1989–99 között nem tért el a többi sikeres poszt-szocialista országtól. Mindez kétséges teszi azok érvelését, akik szerint a „túl gyors” liberalizálás, az „eminens tanulás” (az IMF, Világbank stb. „iskolájában”) nekünk károkat okozott volna.

Ami az első időszakbeli visszaesés mértékét illeti, az mindenütt és gyakorlatilag mindenki számára váratlanul nagymértékű volt, és súlyosbodó szociális problémákhoz vezetett. Ez a transzformációs válság megmutatta a gazdasági szerkezet avultságát, és sokak számára váratlanul csontvázak egész sora került elő a szekrényekből (a vállalati veszteségeket egy ideig abszorbeáló bankok összeomlása stb.).

Antal László könyvei

FEJLŐDÉS, KITÉRŐVEL:

A MAGYAR GAZDASÁGI MECHANIZMUS

A 70-ES ÉVEKBEN (1979)

Pénzügykutató Intézet, Bp., 1979

113 old. 2. kiad. 1999

BÁZISSZEMLE

ÉS PÉNZÜGYI SZABÁLYOZÁS

Pénzügykutató Intézet, Bp., 1983

TANULMÁNYOK A MAGYAR GAZDASÁGI
MECHANIZMUS MŰKÖDÉSÉRŐL

Pénzügykutató Intézet, Bp., 1983 [1984]

87 old.

GAZDASÁGIRÁNYÍTÁSI ÉS PÉNZÜGYI
RENDSZERÜNK A REFORM ÚTJÁN

Közgazdasági és Jogi, Bp., 1985. 361 old.

TŐKEÁRAMLÁS MAGYARORSZÁGON

(társszerző: Várhegyi Éva)

Közgazdasági és Jogi, Bp., 1987. 324 old.

FORDULAT ÉS REFORM

(1986) FSZEK, Bp., 1991

Change and Reform

(társszerzők:

Bokros Lajos, Csillag István,

Lengyel László, Matolcsy György)

The World Bank, Washington, 1987

Antal következtetése az, hogy a sikeres átmenetnek három feltétele van: a gyors bekapcsolódás a nemzetközi munkamegosztási rendszerbe, a pénzügyi fegyelmet kikényszerítő szabályok érvényesítése és a gazdaságpolitika önfegyelme egyfelől a túlköltekezés, másfelől a túlzott mértékű (mikrogazdasági) beavatkozás elkerülésének értelmében.

A III. fejezet mutatja be a fenntartható fejlődés „egyenletrendszerét”, amelyet a szerző követelményrendszernek is nevez, és öt fő pontba sorol: 1. a potenciális kibocsátás meghatározása; 2. a még elfogadható államháztartási pozíció meghatározása; 3. a külső finanszírozhatóság, a fenntartható fizetésimérleg-pozíció és eladósodottsági szint tisztázása; 4. a nemzetközi versenyképességet befolyásoló fő tényezők (termelékenység, reálbér, reálárfolyam) ala-

kulásának megállapítása; végül 5. a belföldi megtakarítások és a beruházások közti összhang(hiány) tisztázása. Ebben a fejezetben elkelne egy folyamatábra, amit a szerző is említ, hozzátéve, hogy nem tud ilyet készíteni. Az olvasók nagy része sem tud, mégis rákényszerül majd. Akár fejből, akár papíron csinálják, hasznos gyakorlat lesz.

A potenciális kibocsátást (a kibocsátás azon mennyiségét, amely megfelel a munkaerő olyan maximális foglalkoztatási szintjének, amely még nem gyorsítja az inflációt) a monetáris és fiskális szabályozást végző pénzügyi tervezőknek azért kell ismerniük, hogy összehasonlíthassák a tényleges (és a várható) kibocsátással, azaz megismerhessék a kibocsátási rés előjelét és nagyságát, ami a konjunktúra alakulását és ezzel az esetleges konjunktúrapolitikai beavatkozás szükségességét is jelzi. A szerző ismerteti a potenciális kibocsátás számítási módját, viszont hiányérzetet kelt, hogy a tárgyalás nem terjed ki a várható kibocsátásra. A tervezőnek ugyanis nemcsak a potenciális, hanem a következő néhány évre várható kibocsátást is ismernie kell. Ezt nem (ezt sem) könnyű megbecsülni, de azért a kereslet alakulásáról – ami a tényleges kibocsátást a potenciálistól eltéríti – egy-két évre előre gyakran lehet egyet-mást sejtteni, néha tudni is. A potenciális mellett a várható kibocsátás ismeretének szükségességére egy bevezető jellegű alfejezetben (206. old.) a szerző is utal, de ott is csak a külföldi konjunktúrát említi mint olyat, ami ezt befolyásolja. Gyakran azonban a beruházási szándékok és a fogyasztói viselkedés közeljövőbeli alakulásáról is többet sejtünk a semminél, és a hatásuk figyelembevételének is vannak módszertani problémái.

A fenntartható fiskális pozíció tárgyalásakor Antal hangsúlyozza a költségvetésen kívüli tételek figyelembevételének szükségességét és az államháztartás transzparenciájának fontosságát. (Az utóbbit tekintve az EU-tagság jó irányú kényszert jelent, de vannak kibúvók, mint például az Állami Privatizációs és Vagyonkezelő Rt. vagy a Magyar Fejlesztési Bank kvázifiskális tevékenysége. Hadd tegyem hozzá: nemrégiben újabb hasonló találmánnyal ismerkedhettek meg az újságolvasók – az államadósság egy részének bűvőhelyévé válik a korábban úttisztítással, sövényvágással stb.-vel foglalkozó Állami Autópálya-Kezelő Rt.). Magát a fiskális pozíciót kétféleképpen lehet megközelíteni: a finanszírozási források és lehetőségek oldaláról vagy az államadósság fenntartható alakulása felől. A szerző az utóbbit tartja jobbnak, megemlítve, hogy itt tulajdonképpen a jövőbeni nyugdíjfizetési kötelezettségeket is figyelembe kellene venni. Tárgyalja az inflációs ráta és a deficit/GDP-arány összefüggését, és bemutat olyan számítási módszereket, amelyek az államadósság/GDP-arány (adósságráta) elért színvonalon tartásának követelménye mellett vállalható költségvetési egyenleg megállapítására, a fenntartható adósságráta-pályák meghatározására irányulnak. Foglalkozik a költségvetési deficit strukturális és ciklikus összetevőjének elkülönítési módszereivel is.

A fenntartható külső adósság és folyó fizetésimérleg-deficit diskusziójában a szerző azt hangsúlyozza, hogy ezen a területen a tervezők sokkal több bizonytalansággal szembesül, mint a költségvetési deficit és adósság tervezésekor, mivel az előbbit az adósságot nem generáló finanszírozás különféle fajtái is bonyolítják (közülük a legkedvezőbb a közvetlen külföldi beruházás), továbbá az árfolyamok, keresztárfolyamok változásai. Az sem dönthető el egyértelműen és általános érvénytel, hogy az adósság vagy a folyómérleg-egyenleg viszonyítási alapjaként a GDP-vel vagy az exporttal kell-e számolni.

Antal a makroszintű gazdasági-pénzügyi tervezés fontos befolyásoló tényezőiként tárgyalja a termelékenység, a reálbér és a reálárfolyam alakulásának problémáit. Itt a kulcskérdés az úgynevezett Balassa-Samuelszón-hatás, amely abból fakad, hogy a külkereskedelem tárgyául nem szolgáló termékek és szolgáltatások előállításában a termelékenység általában lassabban növekszik, ezért itt a bérek emelkedésének forrása nagyrészt az árak emelkedése. Emiatt viszonylag gyors gazdasági növekedés mellett (ami viszonylag gyors általános béremelkedéssel is jár) magasabb az áremelkedés általános üteme is. Ez viszont behatárolja a jelentős növekedési áldozat nélkül bejárható dezinflációs pályát, és a szerző szerint ennek felismerése magyarázza a tervezők által megcélzott inflációs-ráta-csökkenés görbéjének ellaposodását. A hazai ár- és bérszínvonal nemzetközi összehasonlításban való elemzése kiter a mostanában felerősödött bérkonvergencia-követelések közgazdasági hátterére is. Elismerve a bérdiszkrepancia tényét – azt, hogy nálunk a bérek nemcsak abszolút értelemben, hanem a GDP szintjéhez képest is alacsonyabban, mint általában az EU-tagállamokban –, bemutat egy, a Kopint által alkalmazott, a jövedelem-összehasonlításra alkalmasabbnak tűnő módszert, amely már nem mutat ilyen különbséget. Emellett azt is hangsúlyozza, hogy a fogyasztás GDP-n belüli aránya érdemileg nem alacsonyabb nálunk, mint általában Nyugat-Európában. A GDP felhasználásában tehát nincs olyan rés, amely arra várna, hogy erőltetett béremeléssel tömjük be; de ha volna rés, akkor is veszélyes lenne így betömni, mert azzal erősen rontanánk nemzetközi versenyképességünket. A bér- és áremelkedéssel összefüggő további, a pénzügyi tervezést a következő években erősen befolyásoló és erősen vitatott döntési probléma csatlakozásunk időzítése az euróvezetethez. Antal itt bemutatja a csatlakozást sürgetők és inkább halasztani javaslok ismert érveit, de vitájukban nem foglal állást.

A fejezetben tárgyalt ötödik kérdéskör a hosszú távú növekedési ütem és egy rövidebb távon is felvetődő pénzügyi probléma összefüggése. A hazai növekedés közelmúltjának, a másfél évtizede kezdődött visszaesést követő „helyreállítási hatás” kifulladásának, más országok növekedési folyamatainak, forrásainak, tőke/termelés-hányadosainak áttekintése Antalt – alighanem megalapozottan – arra a következte-

tésre vezeti, hogy az évi 4 százalékos körüli növekedés (a „rég EU-hoz” képest évi 2 százalékos többlet), amelyre az így sem túl gyors felzárkózási ambícióinkat építjük, csak a beruházási ráta jelentős emelésével, az utóbbi pedig csak a beruházások belföldi forrásainak bővítésével biztosítható. Ez akkor sem takarítható meg, ha további jelentős közvetlen külföldi beruházásokat kapunk. A szükséges állami infra-

A GAZDASÁGI REFORMBIZOTTSÁG
ÖSSZEFOGLALÓ DOKUMENTUMA
(társszerzőkkel, szerk.: Balassa Ákos)
Közgazdasági és Jogi, Bp., 1990. 208 old.

GAZDASÁGPOLITIKA, GAZDASÁGI
FOLYAMATOK (1987–1989)
Szerk.: Antal László
Magyar Tőzsdealapítvány, Bp., 1990. 96 old.

THE DEVELOPMENT OF THE HUNGARIAN
BANKING SYSTEM
(társszerzők: Csaba László, Tétényi Tamás)
Kopint-Datort, Bp., 1994. 44 old.

ELÁGAZÁSOK: JELENTÉS A MAGYAR
GAZDASÁG 1998. ÉVI FOLYAMATAIRÓL
(társszerzőkkel)
Pénzügykutató Intézet, Bp., 1999

FEJEZETEK A GAZDASÁGPOLITIKÁBÓL
(szerk. és társszerző: Veress József)
Aula, Bp., 2004. 278 old.

strukturális beruházások finanszírozásának biztosítása, a deficit maastrichti előírásnak megfelelő csökkentésével együtt, a realitás határát súroló, a GDP kb. 5 százalékának megfelelő szűkítést követelne meg a folyó állami kiadásokban. Ezért a növekedés valószínűleg lassulni fog.

A IV. fejezet az intézményrendszer és a fenntartható növekedés kapcsolatával foglalkozik. Első témája a globalizáció, amelynek a szerző szerint a multinacionális vállalatok a fő előmozdító. A globalizáció a nemzetközi (IMF) és nemzetek feletti intézmények (Európai Unió) szerepének erősödésével jár. Lényeges jelenség a globális konvergencia, ami megmutatkozik a válságokra adott hasonló válaszreakciókban, a hasonló államháztartási reformprogramokban és a hasonlóvá váló adóztatási struktúrákban is. A konvergencia egyik alapja a sokat vitatott úgynevezett washingtoni konszenzus: kereskedelmi liberalizáció, privatizáció, dereguláció, költségvetési fegyelem; a kilencvenes évek második felének pénzügyi válságait és az IMF-programokat érő bírálatokat követő újrafogalmazásban azonban már kevésbé hangsúlyos követelmény a tőkemozgások liberalizálása, ugyanakkor teret nyert az intézményfejlesztés (pl. a költségvetési rendszer és az igazságszolgáltatás területén),

továbbá a foglalkoztatási, szociális és környezetvédelmi szempontok. A globalizáció fontos eleme a tőke-mozgások felgyorsulása. A globalizáció különösen jó felzárkózási lehetőségeket biztosít a „feltörekvő piacú” országok számára, bár e lehetőségek kihasználása egyúttal sebezhetőségüket is fokozza.

A globalizáció ellenzői általában a homályosan megfogalmazott „pénzvilág” hatalomra töréséről beszélnek, és úgy vélik, az elmaradottabb országok gyors piacnyitása ellentétes érdekekkel, és a fejlett országok érdekeit szolgálja ki. Antal másban látja a problémát: a globalizáció válságérzékenyvé tette a világgazdaságot, megteremtette a válságragály lehetőségét (gyors tőkemenekülések, tőzsdeindex- és valutaárfolyam-ingadozások stb.). Úgy tűnik azonban, hogy eltúlozza ezt a különben nagyon is válságos problémát. Túlzás azt állítani, hogy a mai nemzetközi pénz- és tőkepiaci mozgások miatt „összehasonlíthatatlanul válságérzékenyebbé vált a világpiac” (319. old.). Antal maga is elismeri, hogy az 1973-as első olajválság óta a recessziós időszakok rövidülnek, és csökken a visszaesések mélysége. Amihez azt is hozzátehetjük, hogy az újkor legsúlyosabb, 1929-es világméretű gazdasági válsága egy cseppet sem globalizációs periódus kellős közepén tört ki.

A második intézményrendszeri téma az állam gazdasági szerepe; a tárgyalásban a jövedelem-újraelosztáson van a hangsúly, ami az 1980-as éveket megelőző 100 év folyamán eszkalációszerűen növekedett, még a leginkább szabadpiaci ideológiájú országokban is. Az 1980-as években azonban a globális növekedés lelassult, és megkezdődött az állam szerepének átértékelése. A szerző bemutatja az állam szerepének különféle elméleteit, elemzi az újraelosztás különféle országcsoportokban megfigyelhető tendenciáit, és részletesen tárgyalja a svéd jóléti modell válságát. A vitából és a nagymértékű újraelosztás nyilvánvaló fenntarthatatlanságából megszületett az „esélyteremtő állam” új koncepciója (ezt vallja pl. Nagy-Britanniában a „New Labour”), ami valójában a gondoskodó jóléti állam és a szociális problémák iránt érzéketlen neokonzervatív államkiadás-csökkenetési törekvések között kialakított kompromisszum (és körvonalai legalábbis ma még nem igazán tisztázottak).

A harmadik intézményrendszeri téma a pénzügyi közvetítés mélysége és összefüggése a gazdasági növekedéssel (ezt az alfejezetet Mérő Katalin írta). Ennek az összefüggésnek az első felismerői Schumpeter és Hicks voltak. Az újabb empirikus elemzések pedig kimutatták, hogy akár a banki, akár a tőkepiaci közvetítés mélységét (pl. a GDP-hez mért arányát) tekintjük a közvetítés mélységére jellemző változónak, igaz az, hogy a közvetítés mélysége jól jelzi előre a következő hosszabb időszak gazdasági növekedését. Ezen az alapon tekinthető kedvezőtlen jelenségnek, hogy Magyarország, Csehország és Lengyelország ilyen közvetítési mutatói nemcsak a Gazdasági és Monetáris Unióhoz csatlakozott EU-tagállamokban, hanem a közepes jövedelmű (nem volt szocialista)

országokban megfigyelhető szinthez képest is alacsonyak.

Különösen alacsony a banki közvetítés szintje (Magyarországon is), míg a tőkepiaci közvetítés szintjében (a GDP-hez mért tőkepiaci kapitalizációban) hazánk megközelíti a közepesen fejlett országok átlagát (de többszörösen elmarad a Gazdasági és Monetáris Unió tagállamaitól). Régiókban természetesen csak az 1990-es évek közepe után alakult ki a pénzügyi közvetítés melyülésének lehetősége (amikor lezárult a nagy bankválságok korszaka, és a részvényesi jogok, részvényesi biztonság fejlődése elért egy ésszerű szintet). A közvetítés mélysége azonban azóta is kevésbé javult (Csehországban a javulás 2001-ig el sem kezdődött). A gazdasági növekedés viszont megköveteli, hogy itt jelentős javulást érjünk el.

Egyetértve a szerző mondanivalójának lényegével, ide kívánczok egy megjegyzés a külföldi tulajdonú vállalatok szerepéről. Figyelembe véve egyrészt kiemelkedően nagy arányukat a magyar vállalati szektorban, másrészt azt, hogy átlagos hitelképességük a belföldi tulajdonú vállalatokénál nyilvánvalóan magasabb, harmadrészt azt is, hogy egy igen széles körük exportra termel, tehát lényegében árfolyamkockázat nélkül vehet fel (alacsonyabb kamatú) külföldi hiteleket, azt várnánk, hogy a magán-szektor (ami a 2001-ig terjedő elemzésben lényegében a vállalati szektort jelenti) összes adósságában a külföldi adósság súlya igen nagy. Ténylegesen azonban a (tulajdonosi hitelek nélküli) hitelállománynak (beleértve a szállítói hitel- és kötvényállományt is) kevesebb mint egyharmada származik külföldről. Ami arra mutat, hogy külföldi tulajdonú vállalatok anyagai anélkül találják meg e vállalatok finanszírozásának útjait-módjait, hogy gyakran és szívesen bonyolítanak le tőkeszerző műveleteket e magyarországi vállalatok neve alatt (nyilván azért, mert a stuttgarteri vagy seattle-i székhelyű adósnak kisebb kamatot számítanak fel a hitelezők, és a kötvényét is szívesebben vásárolják). A magyarországi pénzügyi közvetítés kimutatható terjedelmét – egyéb okok mellett – ez is korlátozza. Ez viszont a másik oldalról nézve azt jelenti, hogy a magyar gazdaság egy kiemelkedő fontosságú részének növekedésére nézve e közvetítés viszonylag kis terjedelme nem jelent igazán komoly korlátot. Emellett, az efféle „bujtatott” finanszírozás indokoltságát – és ezzel együtt vélhetően a terjedelmét is – csökkenti Magyarország (és persze ugyanígy Cseh- és Lengyelország) EU- és (majdani) GMU-csatlakozása.

A könyv összefoglaló jellegű V. fejezete nem ígér könnyű álmot. Letértünk a fenntartható növekedés útjáról, és ennek – a növekedés ideiglenes lassulási tendenciájában, társadalmi konfliktusokban – meg kell fizetni az árát. A hosszabb távú növekedést pedig a tőkeigényesség elkerülhetetlen növekedése korlátozza. Ezt a korlátot ismét csak a fiskális osztogatás terhére kell(ene) tágitani.

Antal László könyve az utóbbi évek legfontosabb magyar gazdaságpolitikai műve. Erénye a (nagyértékben sikeres) törekvés az elméleti alapokra való építkezésre, a hazai és jelentős mértékben a külföldi irodalom termékeny felhasználása, a nemzetközi összehasonlító (statisztikai és ezen túlmenően) elemzés és természetesen a magyar gazdaságpolitika „belülről” való ismerete.

Központi témája, a fenntartható növekedés követelményrendszere – másképpen szólva az a kérdés, hogy ma mit kell és szabad a gazdaságpolitikának tennie azon követelmény szem előtt tartásával, hogy a mai jólét érdekében az ország ne élje fel a holnapját, hanem éppenséggel tágítsa, tegye kedvezőbbé a holnapi jólét lehetőségeit – minden körülmények között fontos lenne, de különösen időszerű itt és most. Hazánkban a különböző táborok között éles a politikai verseny, ám gazdaságpolitikáját tekintve a versengő pártok mindegyike (baloldali) szociáldemokrata, mindegyikük több osztogatást ígér. A nagyközönség pedig kevésbé ért sok fontos összefüggést. Kevésbé érti az adók és a hatalmasra duzzasztott állami kiadások közötti kapcsolatot (ez talán nem olyan nagy szűgyen, hiszen ugyanezt Nicolas Sarkozy francia pénzügyminiszter sem értette, amikor azzal vádolt bennünket, hogy alacsony adókkal próbáljuk magunkhoz csábítani a nyugat-európai munkahelyeket). De kevésbé értik nálunk azt is, hogy nem kaphat mindenki egyszerre többet, továbbá, hogy ha ma többet eszünk a tortából (nem az egyéniből, hanem a közösből), akkor holnapra kevesebb marad belőle.

Persze az Antal által 435 oldalon megrajzolt intertemporális költségvetési korlát közvetlenül kevésbé fogja előmozdítani, hogy a nagyközönség jobban megértse a bonyolult összefüggéseket. Fontos olvasmány azonban közgazdászoknak, sőt kézikönyv lehet a makrogazdasági tervezéssel foglalkozó gyakorlati szakemberek számára.

A mű legjobban megírt része a II. fejezet. Itt a cél korlátozott: az EU-csatlakozó nyolc ország (de főként a „visegrádiak”) gazdasági-pénzügyi folyamatainak elemzése a fenntartható fejlődés felé haladás (és az attól való eltérések) szemszögéből; a megfigyelés röntgenszemű, a kifejtés fegyelmezett, célratoró.

A legtöbb új ismeretet és a gyakorlatban hasznosítható tanulságot a III. fejezet – a fenntartható növekedés „egyenletrendszerének” tárgyalása – adja. Ez azonban néhány ponton túl van írva. Az ismert, de meglehetősen valószínűtlen feltételezéseken alapuló és valóságos folyamatok megfigyelésével soha alá nem támasztott ricardói ekvivalenciáról szóló „rövid kitérő” például a mondanivaló sérelme nélkül elhagyható lett volna.

Ez a fejezet bizonyos hiányérzeteket is kelt. Legfőképpen: gyakorlatilag egyáltalán nem szól a monetáris politikáról, a makropénzügyi politikát a fiskálisra korlátozza. Ez semmiképp sem szerencsés. A fiskális politikának akkor is tudnia kell a monetárisról, és keresnie kell vele az összhang lehetséges mértékét, ha a

két főszereplő között háború van. (De jegyezzük meg: makrogazdasági kérdésekben a kormány és a Magyar Nemzeti Bank között a háború nem is tekinthető megszokottnak. 2002 közepe előtt sohasem volt ilyen.) Es akkor is kell majd véleményt alkotnia, elvárásokat megfogalmaznia, amikor a monetáris politikát elviszük Frankfurtba.

Egy másik hiányosság, hogy az infláció tervezéséről, ennek módjairól (a részletesen tárgyalt, nagyon speciális Balassa–Samuelson-hatástól eltekintve), az ebben elkövethető hibák költségvetési következményeiről nem szól a szerző, holott ez fontos kérdés (a várttól elmaradó infláció nagyobb mértékben csökkenti a bevételeket, mint a kiadásokat, és megfordítva).

A fenntarthatóság és a spekulatív támadásokkal, váratlan helyzetromlásokkal szembeni sebezhetőség viszonyáról ír a szerző, de az olvasót valószínűleg érdekelné a folytatás is. A fenntarthatóság (pontosabban: a fenntarthatatlanság) és a sebezhetőség között az a különbség, hogy az utóbbi függ a likviditási adottságoktól is: a követelések és tartozások lejáratú összhangjától, az ország nemzetközi tartalékainak szintjétől; s mindkettő függ a pénzügyi közvetítői rendszer stabilitásától. A sebezhetőséget növeli a gazdaság nyitottsága is. Továbbá – hadd tegyek hozzá három közhelyet – sebezhetőség forrása az, ha egy kis országnak saját valutája van, és bármilyen módon korlátozza árfolyammozgásait; sebezhetőség fakad az instabilitás különféle fajtáiból, így a túl gyorsnak tekinthető inflációból is; végül, sebezhetőségnek tekintendő, ha egy országnak jó konjunkturális körülmények között olyan magas az államháztartási hiánya, hogy a konjunktúra esetleges romlásának kényszerhelyzetében sem növelhetné anélkül, hogy bele ne ütközzön egy vagy több kemény korlátba – például a maastrichti 3 százalékos követelmény teljesítése felé való egyirányú haladás követelményébe. Most pedig képzeljük el Magyarországot abban az állapotában, amelyben 2004-ben ténylegesen volt, egy kivétellel: legyen az államháztartás hiánya a GDP 2,5 százalékaival kisebb a ténylegesnél. Ez óriási különbség; ez már minden bizonnyal belül lennének a fenntartható növekedés büvös körén. Egyúttal azonban „magas szinten” megfelelենék a sebezhetőség legtöbb fenti kritériumának, és Antal (helyes) fejtegetése szerint nincs szükség az összes feltétel együttes teljesülésére ahhoz, hogy egy váratlan sok válságot váltson ki. De akkor a fenntartható növekedés követelményrendszere nem hasonló-e egy olyan kéményépítési szabványhoz, amely 0 km/óra maximális sebességgel feltételezésére épülne? A szerző említ olyan eseteket, amikor egy-egy szomszédos ország, sebezhetősége miatt, átmenetileg lekerült a fenntartható fejlődés útjáról (91. old.). Itt, úgy tűnik, tisztázatlan valami, amit tovább kellene gondolni.

Utolsó megjegyzéseim a könyv egyik központi, többször visszatérő témájához, a Bokros-csomaghoz kapcsolódnak, melynek kezelése több szempontból sem szerencsés. Majdnem tíz évvel a csomagot beje-

lentő 1995. március 5-i kormányülés után nem jó ez az intézkedéssorozattal oldalak tucatjain foglalozni tartalmának legalább néhány szavas ismertetése nélkül. (A csúszó leértékelés bevezetésén kívül, amit említ a szerző, egyszeri, 9 százalékos forintleértékelés, 8 százalékos, két év alatt fokozatosan leépítendő vámpótlék bevezetése, minimális összegű felsőoktatási tandíj bevezetése és bizonyos szociális juttatások megvonása a magasabb jövedelműektől. Az utóbbi intézkedések költségvetési kihatása eleve szinte elhanyagolható volt a vámpótlékbevezetéséhez képest, de közülük néhányat az Alkotmánybíróság el is törölt; amit nem törölt el, azt később az Orbán-kormány vonta vissza.)

Nem szerencsés az az enyhe sértettség sem, amellyel Antal szembeállítja a magyar közgazdászok és a nemzetközi szakértők viszonyulását a „csomaghoz”: „A hazai közgazdászok barátságosnak éppen nem nevezhető fogadtatásával ellentétben, a nemzetközi pénzügyi intézmények szakértői részéről a radikális gazdaságpolitikai korrekciót osztatlan elismerés övezte...” (345. old.).

„A hazai közgazdászok” nagyon széles kör; zömüktől aligha várhatta bárki, hogy a Bokros-csomag támogatója legyen. Ha azonban a diskussziót arra a legfeljebb néhány száz kollégára korlátozzuk, akikkel gazdaságpolitikai vitákban Antal és én többször értünk egyet, mint nem, az ő hallgatásukat is megérthetjük. Éspedig anélkül, hogy azt kellene gondolnunk (mint a szerző), sokan közülük nem értették meg: az intézkedések keménysége, sokszerűsége szükséges volt ahhoz, hogy meggyőző jelzést adjon a – hazánkat mint csődtömeget már-már leírni, s ezzel kataklizmába lökni készülő – nemzetközi pénz- és tőkepiacnak. De haladjunk sorjában.

Ami az egyszeri forintleértékelést (és a későbbi, kiszámíthatóságot adó csúszó leértékelés bevezetését) illeti, ennek elkerülhetetlenségét a két éve tartó külkereskedelmi (és külső fizetési) egyensúlyromlás nyomán kevesen vitatták. Az is nyilvánvaló volt, hogy a belföldi kereslet csökkentése nélkül a leértékelés csak csekély és rövid ideig tartó egyensúlyjavulást hozott volna. És a keresletcsökkentést úgy kellett megvalósítani, hogy csökkenjen az államháztartás – 1994-ben már a GDP 8,4 százalékára emelkedő – hiánya.

A keresletcsökkentés mikéntje volt az igazi kérdés, és itt érdemes egy kicsit visszamenni az időben, meggondolni, hogy az akkori – 1995. márciusi – helyzetből mit lehetett és mit nem egy évvel korábban előre látni. A gazdasági folyamatok kedvezőtlen irányú „önfejlődése” a legkisebb meglepetést sem okozhatta; az 1992 vége óta halmozódó bajok súlyosbodása nem is volt rohamos mértékű. Legkésőbb a májusi választások első fordulóját után az is világos volt, hogy ki fog kormányozni; és júliusban megalakult az új kormány. Meglepetést csak az okozhatott, hogy a kormányzásra való felkészülés és háromnegyed évnyi kormányzás során semmi sem történt a gazdasági folyamatok megfordítása érdekében. Az elvesztegetett

idő alatt egészségügyi, közigazgatási, szociális, agrár- stb. reformok konkrét, végrehajtható terveit kellett volna kidolgozni, amelyek – ha nem is azonnal – csökkentették volna az államháztartás hiányát. Egykét területen hozzá kellett volna látni a megvalósításukhoz is, éspedig könnyörtelen következetességgel. Ez (amit egyébként Antal és más szakértők idejekorán javasoltak) elég határozott és hiteles jelzés lett volna a nemzetközi pénz- és tőkepiacnak. Persze a vámpótlék (vagy más hasonló kényszerintézkedés) bevezetését nem tette volna elkerülhetővé, mert valamilyen mértékű azonnali egyensúlyjavításra is szükség volt. Az azonban elég nyilvánvaló, hogy ebben a szcenárióban (részben egyszerűen a korábbi bevezetés alapján is) kevésbé kemény kényszerintézkedés (pl. alacsonyabb kulcsú vámpótlék) is megtette volna, s ez nem jelentéktelen különbség.

Amikor a kormány végül lépett, a sokszerűséget már aligha lehetett elkerülni. Az említett strukturális reformprogramok első kemény lépéseinek (a hitelességhez szükséges) megtételére már nem volt idő. De a programokat még felmutatni sem lehetett, hiszen ilyenek nem készültek. A magas kulcsú vámpótlék sokkterápiájával a kormány korábbi mulasztásaiért kellett fizetnünk.

És nem is csak azokért. Mint már említettem, a csomagba bekerültek a kérdéses reformok bizonyos elemei. Miért kellett őket bevenni? Az előkészítők nyilvánvalóan azért javasolták ezt a megoldást, mert hosszú idők tapasztalatai alapján tudták, hogy később, a kényszerhelyzet elmúltával a kormányzat kevésbé lenne hajlandó vállalni például a családipótlék-jogosultság szűkítésével járó konfliktusokat. Tehát, az intézkedéscsomagba eleve bele volt kalkulálva, hogy a kérdéses reformokra a közeljövőben sem kerül sor. Más szóval: nem lehetett számolni azzal, hogy ilyen reformok belátható időn belül javítják az egyensúlyi helyzetet (megvalósított töredékeik ilyen hatása jelentéktelen mértékű volt). Pedig a reformoknak erre a hatására szükség lett volna, hiszen a bevezetett vámpótlék ideiglenes volt, s fokozatosan vissza kellett vonni. Ha tartós megoldás nem látszik, az ideiglenest kell erősebbé tenni – ez is felfelé nyomta a vámpótlék szükséges kulcsát.

Most térjünk vissza kiinduló problémánkhoz, a magyar közgazdászok reagálásához. Vajon valóban el lehetett-e várni tőlük, hogy nagy helyesléssel fogadják, hogy a kormány sokszerű élet-színvonal-csökkentő intézkedéssel kompenzálja saját korábbi és várható további mulasztásait? Ehhez még hozzá lehet tenni: azzal, hogy az egyensúlyjavulás tartóssága nem látszott megalapozottnak, úgy tűnt, az ideiglenes intézkedések (a fokozatos visszavonásra ítélt vámpótlék és a lassan nyilvánvalóan „leolvadó” reálleértékelés) hatásának kifutásával könnyen visszajuthatunk a kiinduló válságos helyzetbe.

Nem így történt. Segítség érkezett, nem várt irányból. A magyar export, amely (dollárban számítva)

1994-ben ugyanannyi volt, mint 1992-ben, a következő három év folyamán közel 50 százalékkal nőtt, és a GDP-növekedés is felgyorsult. Akkor már, az előző (akár rövidebb, akár hosszabb) időszak gyászos tapasztalatai alapján, aligha számított bárki a gazdasági növekedés exportalapú „berobbanására”. Hogy ez mégis bekövetkezett, abban szerepe volt a Bokros-csomagnak is. (A dolog másik oldala az, hogy az exportalapú növekedés kedvező folyamatai vezettek el a csomag azon kedvező külföldi megítéléséhez, amelyre a szerző utal. Amíg ezek a folyamatok nem látszóttak, a nemzetközi szakértők véleménye finoman szólva tartózkodó volt.)

A csomag utóélete azonban nem korlátozódik erre a különben nagyon fontos sikerre.

Nem maradhatott következmények nélkül, hogy a fent említett reformtörvények a csomag részeként jelentek meg. Hiszen így ezek is az egyik napról a másikra váratlanul történt 12 százalékos reálbércsökkenés össznépi rémálmának a részeivé váltak. Vajon meglepő-e ezek után az, hogy a reformtörvényekből hamarosan semmi sem maradt, és a magyar politikában alig akad szervezet vagy személy, amely vagy aki akár csak elképzelhetőnek tartaná, hogy bevezessenek hasonlókat? Mindannyiunknak, akik ezt a megoldást támogattuk, mentségünk, hogy később, a kényszerhelyzet elmúltával úgyszólván nagyon nehéz lett volna ezeket a reformokat a kormány elé vinni. De talán mégsem lett volna lehetetlen. Gazdasági katasztrófa(-fenyegetés) kényszere nélkül vezettek be tandíjat például Ausztráliában, Nagy-Britanniában. Nálunk ez mindenképp nehezebb lenne, de az is tény, hogy a „tandíj” szó a magyar politikában a Bokros-csomag óta vált kimondhatatlanná. Márpedig Antalnak az állam szerepváltozásáról szóló fejtegetései arra mutatnak, hogy a fenntartható növekedés biztosításához (fenntartásához) szükség van rá, akár csak a többi reformra.

És itt kezdünk bajba kerülni Antal azon – egyik fő – tételével kapcsolatban, hogy a Bokros-csomag, sok más kedvező folyamatot (főleg a külkereskedelem és az árak liberalizálását, a bankrendszer rendbetételét, a fejlesztést biztosítani képes új tulajdonosokat célba vevő privatizációt) betetőzve, átlendítette hazánkat a fenntartható fejlődés pályájára. Persze a gazdasági-pénzügyi mérlegek egyensúlyba hozása technikai értelemben valóban azt jelentette, hogy fenntartható növekedési pályára kerültünk. Hogy a fenntarthatóság nem élte túl (vagy legfeljebb az egyetlen 2001-es évvel élte túl) az exportnak azt a fellendülését, amely kölcsönös pozitív összefüggésben volt a Bokros-csomag sikerével? Antal teljes joggal állítja, hogy az Orbán- és a Medgyessy-kormány által 2002-ben elkövetett súlyos hibák nélkül nem lett volna baj. De vajon ezek a hibák nem voltak-e bizonyos fokig beleprogramozva már magába az intézkedéscsomagba – no nem a technikájába, hanem a politikájába, abba, hogy mennyire (nem) sikerült a csomagot „eladni”?

Sokkterápiát – a Bokros-csomag az volt – sohasem fogad kitörő örömmel, de azért számos kemény és

hosszú távon mégis sikeres sokkterápiát ismerünk (gondoljunk csak az 1946-os magyar stabilizációra vagy az időben közelebbi lengyelországi Balcerowicz-programra). Az ezeket bevezető kormányok dolga az elfogadtatást illetően viszonylag könnyű volt, mert a bevezetés valódi, mély válságok közepette történt, amikor a helyzet tarthatatlansága mindenki számára világos volt, és kevesen gondolhatták, hogy áldozatok nélkül van megoldás. A Bokros-csomag viszont egy még be nem következett, „csak” fenyegető súlyos válságot hártott el. Mindenképp nagyon nehéz lett volna megértetni a lakosság széles köreivel a válság veszélyét, az áldozat szükségességét. De a legkevésbé éppen úgy lehetett megértetni, a közönség legalább egy kisebb, de nem elhanyagolható részével elfogadtatni, ahogyan a kormány próbálta. Hosszú ideig a leghatározottabban tagadta bármi ilyesmi szükségességét, és érthetően megmagyarázni akkor sem tudta, amikor már bevezette. A váratlanul az asztalra került csomag szinte egyöntetű ellenérzést, nem is szűk körben gyűlöletet váltott ki. Így aztán, a demokratikus politikai rendszer alapvető természete folytán, szinte a teljes politikai spektrum élesen szembeszegült vele. Sikerre csak a csomaggal ellentétes politizálás számíthatott, amit az ellenzék azonnal el is kezdett. Bokros Lajos önkéntesnek nehezen mondható távozásával a pénzügyminiszeri posztról elkezdődött az ilyen irányú fordulat a kormányon lévők oldalán is, és később csak erősödött, bár az Orbán-kormány első éveiben továbbra is a szavak és a jelentéktelen összegű pénzosztogatások szintjén maradt. Az igazi próba akkor következett el, amikor – épp a választások előtt – nemzetközi tényezők folytán a gazdasági növekedés elakadni látszott. A nemzetközi tényezők ezúttal nem hazánk tőkepiaci hitelvesztését jelentették, hanem exportpiacaink dekonjunkturáját, és nem a kormány korlátozó intézkedéseinek keresztül, hanem közvetlenül készültek ránk sújtani. Ennek a különbségnek a megmagyarázása azonban nem is lett volna olyan egyszerű a kormány számára. Magyarzat és a növekedés megtorpanásának eltérése helyett elindult a nyaklók nélküli osztogatás, és az országgyűlési választások után, az őszi önkormányzati választásokra készülve, ezen a nagyon világosan nem „bokrosi”, így politikailag biztonságosnak látszó vonalon haladt tovább az új kormány is.

Mindez még sokba kerülhet nekünk, és erkölcsi felelősségét azok viselik, akik ezt a politikát folytatták. De abban, hogy így jártak el, szerepe volt a mumustól, a Bokros-csomag máig megemésztetlen sokkjától való irtózásnak, amely erősítette, és pedig aligha jelentéktelen mértékben, az efféle politikára való – egyébként mindig létező – hajlamot. Tehát a Bokros-csomag úgy hozta meg az országnak a gazdasági-pénzügyi mérlegösszefüggések értelmében (mondhatjuk úgy is: technikai szempontból) fenntartható növekedést, hogy az társadalmi-politikai szempontból eleve – a legjobb esetben is – csak a fenntarthatóság határáig ért el. □